

LJ. MAKSIMOVIC

ΟΙ BYZANTINEΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ Η ΣΕΡΒΙΑ

Προσφώνηση στην αναγόρευση σε επίτιμο διδάκτορα
στις 30 Νοεμβρίου 1999

Αξιότιμε Κύριε Αντιπρύτανη,
Εξοχότατε Κύριε Πρέσβη,
Αξιότιμοι Κύριοι Κοσμήτορες,
Κυρίες και Κύριοι,
Αγαπητοί συνάδελφοι,

Ευχαριστώντας το Τμήμα της Ιστορίας και Αρχαιολογίας για την πρόταση, τη Φιλοσοφική Σχολή για την υποστήριξη και το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών για την απόφαση, η οποία αποτελεί τη μεγαλύτερη ως σήμερα τιμή που θα μπορούσα να φανταστώ, αναπολώ το παρελθόν και αισθάνομαι ότι τα χρόνια κατά τη διάρκεια των οποίων εργαζόμουν στην Ελλάδα πάνω σε βυζαντινά θέματα, έχουν γίνει για μένα σύμβολο με πολύπλοκες και διάφορες σημασίες. Αισθάνομαι βαθιά την ψυχική ανάγκη που σπρώχνει εμάς τους σέρβους να κάνουμε αδιάκοπες προσπάθειες να καταλάβουμε το Βυζάντιο, για να μπορέσουμε, μεταξύ άλλων, να καταλάβουμε και τον εαυτό μας. Συναισθάνομαι όμως ότι οι προσπάθειες αυτές είναι συνεχείς, επειδή ήδη απασχολούν όχι μόνο μερικές γενεές επιστημόνων αλλά και ακόμη περισσότερες γενεές μη μορφωμένων ανθρώπων, προπαντός των Μέσων Χρόνων, αλλά και των αμέσων προγόνων μας, οι οποίοι ζούσαν προσπαθώντας να επιτύχουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η ζωή τους να γίνει απομίμηση του Βυζαντίου.

Έχει γίνει πια συνήθεια να λέγεται σήμερα ότι η μεσαιωνική Σερβία ανήκει στην αποκαλούμενη Byzantine Commonwealth, ως εάν να γίνονται τα πράγματα σαφέστερα με τη χρήση αυτού του όρου. Τίθεται, όμως, το ερώτημα κατά πόσον η Σερβία είχε ταυτιστεί με το Βυζάντιο. Εάν τους τρεις ακρογωνιαίους λίθους της Αυτοκρατορίας αποτελούσαν η ρωμαϊκή πολιτική θεωρία, ο ελληνικός πολιτισμός και η χριστιανική πίστη, τότε μπορούμε να πούμε ότι απ' όλα τα μεγάλα αυτά ιστορικά φαινόμενα, η Ορθοδοξία διαδραμάτιζε τον μεγαλύτερο ρόλο στη ζωή της Σερβίας· αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι δύο άλλοι παράγοντες ήσαν ασήμαντοι. Η χώρα έβρισκε την πορεία της και από τις αυτόχθονες ρίζες αλλά και από τη σημαντική δυτική επιρροή. Έτσι, η Σερβία των Μέσων Χρόνων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως χώρα με ιδιαίτερη εξέλιξη. Το Βυζάντιο είχε κληθεί να παίξει στην εξέλιξη αυτή ένα ρόλο με πολλές παραμέτρους. Μέσα στη χώρα, ξεκινώντας από το τέλος του ΙΒ' αιώνα, η πολιτιστική επιρροή στα πλαίσια των χαρακτηριστικών της Ορθοδοξίας - στην ευρεία τους έννοια - είναι εμφανέστατη (θρησκευτική πίστη, εκκλησιαστική οργάνωση, τέχνη, αρχιτεκτονική, λογοτεχνία). Αργότερα, η επιρροή επεκτάθηκε και σε φαινόμενα του κρατικού μηχανισμού και της κοινωνικής ζωής. Στην εξωτερική πολιτική, το Βυζάντιο ήταν, ανάλογα με την εποχή, ο πιο σπουδαίος ή ένας από τους πιο σπουδαίους παράγοντες άλλωστε τα δύο κράτη έζησαν μαζί τις εποχές της ακμής και παρακμής μέχρι στο θλιβερό τέλος τους μόνο με έξι χρόνια διαφορά. Ακόμη και σήμερα η κατάσταση αυτή αφήνει σημαντικά πολιτιστικά ίχνη και ένα ουσιαστικό συνακόλουθο· χωρίς τις βυζαντινές πηγές θα ήταν αδύνατο να γνωρίσουμε τη ζωή της μεσαιωνικής Σερβίας.

Υπήρχαν, λοιπόν, πολλοί λόγοι για να αναπτυχθούν οι βυζαντινές σπουδές στη Σερβία τα νεώτερα χρόνια, λόγοι επιστημονικοί αλλά και γενικότερα κοινωνικοί. Το ευρύτερο αυτό ενδιαφέρον βασιζόταν στην κοινή θρησκεία, δηλαδή στον ορθόδοξο χαρακτήρα των βαθύτερων πολιτιστικών θεμελίων του σερβικού έθνους, το κράτος του οποίου, όμως, κατά το δεύτερο ήμισυ του ΙΘ' αιώνα, γινόταν όλο και περισσότερο ένα σύγχρονο κράτος, με τη δυτική έννοια της λέξης.

Έτσι, μετά τη μορφωτική εξέλιξη δυτικού είδους, εμφανίστηκαν οι πρώτες ιδέες για την ανάγκη να καθιερωθούν οι επιστημονικές έρευνες για το Βυζάντιο. Οι ιδέες αυτές επρόκειτο σε λίγο να πραγματοποιηθούν με κατάλληλο τρόπο, δεδομένου ότι κατά το τέλος του ΙΘ' αιώνα εμφανίστηκε στη Σερβία το σοβαρό ρεύμα της λεγόμενης κριτικής ιστοριογραφίας, δηλαδή της ιστοριογραφίας με αυστηρά επιστημονική μέθοδο.

Με βάση όλα αυτά τα προαναφερθέντα στοιχεία, όταν η έως τότε Ανώτατη Σχολή μετατράπηκε στο Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου, ιδρύθηκε το 1906 και το Σπουδαστήριο Βυζαντινής Ιστορίας, τρίτο κατά σειρά εξειδικευμένο ίδρυμα αυτού του είδους σε όλον τον κόσμο (είχαν προηγηθεί το Μόναχο και το Παρίσι). Η ίδρυση του Σπουδαστηρίου, όπως λεγόταν (στην πραγματικότητα συμπεριλάμβανε και την έδρα Βυζαντινής Ιστορίας), έγινε υπό την επιρροή μερικών νέων, ήδη διακεκριμένων, επιστημόνων που την εποχή εκείνη σπούδαζαν ή έγραφαν τις διατριβές τους στη σχολή του Καρόλου Κρουμβάχερ στο Μόναχο, την πρώτη βυζαντινολογική σχολή του κόσμου. Οι περισσότεροι από αυτούς τους νέους επιστήμονες ασχολήθηκαν με τη σερβική και όχι τη βυζαντινή ιστορία, αντιλήφθηκαν όμως σαφέστατα τον ρόλο των βυζαντινών σπουδών για την κατανόηση του σερβικού παρελθόντος. Ένας από αυτούς, ο Dragutin Anastasijevic (1877-1950), ανέλαβε επίσημα τη φροντίδα για τη λειτουργία του καινούργιου ερευνητικού κέντρου, που για χρόνια ακόμη δεν αποτελούσε πραγματικό κέντρο, δεδομένου ότι για διαφόρους λόγους δεν είχε παρά έναν ή δύο συνεργάτες. Από 'κει και πέρα, όμως, υπήρχε η ρίζα από την οποία θα προέλθουν οι καρποί.

Εκείνη την εποχή οι βυζαντινές σπουδές δεν μπορούσαν να εστιάζουν την προσοχή τους σε τίποτε άλλο παρά μόνο στη σχετικά περιορισμένη έρευνα επιμέρους θεμάτων της πολιτικής ιστορίας, ιδιαίτερα στον τομέα των σχέσεων του κόσμου των νοτιών σλάβων με το Βυζάντιο. Μετά την επανάσταση του 1917 οι ρώσοι πρόσφυγες προσέθεσαν και τις πρώτες έρευνες του δικαίου. Το μεγαλύτερο επιστημονικό γεγονός ήταν τότε το Β' Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινών Σπουδών, που πραγματοποιήθηκε στο Βελιγράδι το 1927. Όσον αφορά στις σχέσεις με

την Ελλάδα, ο Μιχαήλ Λάσκαρις, με τη διατριβή του *Οι βυζαντινές περιγίγιπσες στη μεσαιωνική Σερβία* (1926), την οποίαν υποστήριξε στο Βελιγράδι, έκανε τη μεγαλύτερη προσπάθεια προς την κατεύθυνση μιας, έστω και ατομικής, συνεργασίας.

Τα πράγματα άλλαξαν ουσιαστικά, αν και βαθμιαία, μετά την άφιξη στο Βελιγράδι το 1933 του Γεωργίου Ostrogorsky (1902-1976). Ο Ostrogorsky, ρωσικής καταγωγής, με σπουδές στη Γερμανία και τη Γαλλία αφιερωμένες στην οικονομία, τη φιλοσοφία και τη βυζαντινολογία, είχε εντυπωσιάσει τους επιστημονικούς κύκλους της Σερβίας κατά το Συνέδριο του Βελιγραδίου· τότε του έγινε η πρόσκληση να αναλάβει την ευθύνη για το μέλλον των βυζαντινών ερευνών στη Σερβία. Ακολουθώντας ο Ostrogorsky την προεπαναστατική ρωσική παράδοση ερευνών στα πλαίσια των κοινωνιολογικών και οικονομικών θεμάτων, προπαντός αγροτικών, αλλά και εκπαιδευμένος στα θέματα αυτά σε πρωτοπόρα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, είχε ήδη αρχίσει πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αυτή την "καινούργια" έρευνα. Ταυτόχρονα, η προσοχή του στράφηκε προς τα κύρια θέματα της ιδεολογίας και της πολιτικής θεωρίας των Βυζαντινών. Η δημοσίευση της πρώτης έκδοσης του περίφημου βιβλίου του *Geschichte des byzantinischen Staates* (Μόναχο 1940) έδειξε ότι άρχισε μια νέα εποχή για τις βυζαντινές σπουδές στη Σερβία, όχι μόνο στον ερευνητικό τομέα αλλά και σε εκείνον της επιστημονικής σύνθεσης.

Η νέα αυτή εποχή έλαβε σάρκα και οστά μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, με την ίδρυση το 1948 του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών της Σερβικής Ακαδημίας. Το Ινστιτούτο έγινε για πολλά χρόνια υπό την καθοδήγηση του Ostrogorsky πόλος έλξης όχι μόνο των μόνιμων συνεργατών του αλλά και πολλών άλλων ερευνητών, οι οποίοι ασχολούμενοι με θέματα της σερβικής ιστορίας, ερευνούν τις αμοιβαίες βυζαντινοσερβικές σχέσεις. Μια ολόκληρη σχολή αναπτύχθηκε, που ονομάζεται συχνά "βυζαντινολογική σχολή του Βελιγραδίου". Εκ παραλλήλου εξελίχθηκε, στον προαναφερθέντα ευρύτερο κύκλο ερευνητών, και μια σχολή ιστορικών της τέχνης, η οποία

απέκτησε και αυτή διεθνή φήμη. Ας μνημονεύσω τα ονόματα των συναδέλφων που ήταν πρωταγωνιστές αυτής της επιστημονικής ατμόσφαιρας και έχουν πια φύγει από τη ζωή: Bozidar Ferjancic (δεύτερος διευθυντής του Ινστιτούτου), Franjo Barisic, Ivanka Nikolajevic, Svetozar Radojcin, Vojislav Djuric, Gordana Babic, αλλά ακόμη και το όνομα του πιο νέου Ivan Djuric.

Το Ινστιτούτο ήταν και παραμένει το μοναδικό επιστημονικό ίδρυμα στη Σερβία, το οποίο οργανωμένα ασχολείται με τις βυζαντινολογικές έρευνες. Τα μέλη του, στα πλαίσια μερικών διεθνώς αναγνωρισμένων προγραμμάτων, ερευνούν τις βυζαντινοσερβικές σχέσεις, το διοικητικό σύστημα του Βυζαντίου, τις κοινωνικές συνθήκες της υστεροβυζαντινής περιόδου, τις πληροφορίες των βυζαντινών πηγών που αφορούν στη Σερβία, τη βυζαντινή πολιτική θεωρία στο σερβικό κράτος και την ιδεολογία αυτού του κράτους, συμπεριλαμβανομένων και των εκκλησιαστικών ζητημάτων, την παρουσία των σέρβων στο Άγιο Όρος, το ρητορικό υπόστρωμα της βυζαντινής λογοτεχνίας και την επιρροή του στους σέρβους συγγραφείς των Μέσων Χρόνων, τη βυζαντινή επίδραση στη ζωγραφική της μεσαιωνικής Σερβίας ή τις βυζαντινές επιγραφές στον μακεδονικό χώρο. Αυτή τη στιγμή ολοκληρώνεται η έρευνα και η σύνθεση εργασιών που αφορούν στο συναίσθημα του φόβου στο Βυζάντιο, την παρουσία των γότθων στα Βαλκάνια, την άνοδο της βυζαντινής στρατιωτικής αριστοκρατίας, την οικογένεια των Βρουνενίων, τα σχόλια για τα έργα του αρχιεπισκόπου Δημητρίου Χωματι(α)νού, το κοινωνικό προφίλ των στρατιωτών της μέσης βυζαντινής περιόδου. Ερευνώνται επίσης και άλλα, κάπως μεμονωμένα ή και μικρά, θέματα. Τα αποτελέσματα δημοσιεύονται σε διάφορες σειρές ως μονογραφίες ή στα πλαίσια του περιοδικού του Ινστιτούτου, *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*, και ως σχόλια στις βυζαντινές πηγές που αφορούν στην ιστορία των νοτιών σλάβων. Από καιρό σε καιρό τα πορίσματα των ερευνών δημοσιεύονται και στο εξωτερικό, ενώ δύο πρώην μέλη του Ινστιτούτου, ο Barisa Krekic και ο Jadran Ferluga, έμειναν μόνιμα στο εξωτερικό.

Η "Σχολή του Βελιγραδίου" έχει αναπτύξει, αρχικά λόγω της επιρροής του Ostrogorsky αλλά και μετά τον θάνατό του, στενές επιστημονικές και συναδελφικές σχέσεις με πολλά βυζαντινολογικά κέντρα του κόσμου. Κορυφαίο ασφαλώς γεγονός για την εν λόγω Σχολή αποτέλεσε (Αχρίδα 1961), το ΙΒ' Διεθνές Βυζαντινολογικό Συνέδριο, στο οποίο έλαβαν μέρος οι πιο γνωστοί τότε βυζαντινολόγοι από όλον τον κόσμο. Αξίζει να επισημάνω ότι αρκετοί είναι οι ξένοι νέοι ερευνητές, οι οποίοι έκαναν την ειδίκευσή τους στο Βελιγράδι, αλλά και οι διακεκριμένοι επιστήμονες, που παρουσιάζουν στο Ινστιτούτο τις έρευνές τους δίνοντας σχετικές διαλέξεις. Ακόμη και στα τελευταία δύσκολα χρόνια οι επαφές αυτές δεν έχουν διακοπεί, δεδομένου ότι οι ξένοι συνάδελφοι δείχνουν, λόγω του ενδιαφέροντος για το Βυζάντιο, ευρύτερη κατανόηση της σημερινής κατάστασης στα Βαλκάνια. Συνεπώς, και τα κοινά επίσημα προγράμματα εκτελούνται κανονικά: η έκδοση εγγράφων της αγιορειτικής Μονής Χιλανδαρίου στη σειρά Archives de l' Athos του Παρισιού, η έκδοση επιγραφών της Βυζαντινής Μακεδονίας με το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών της Αθήνας και η έκδοση του χρονικού των Ιωαννίνων, που ετομάζεται με το Τμήμα Βυζαντινής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Κολωνίας.

Θα έπρεπε νομίζω να υπογραμμιστεί ότι οι φορείς των βυζαντινών σπουδών στη Σερβία είχαν πάντοτε υπόψη τους την αξία, για κάθε σημερινό βυζαντινολόγο, του ελληνικού πολιτισμού και του ελληνικού χώρου, συμπεριλαμβανομένης και της σύγχρονης γλώσσας των ελλήνων. Η εν λόγω πεποίθηση είναι σταθερή και προκαλεί τις αντίστοιχες δικές μας ενέργειες. Επί δεκαετίες οι νεαροί ερευνητές από το Βελιγράδι, όταν πρόκειται να κατευθυνθούν με υποτροφία στο εξωτερικό, στέλνονται πρώτα στην Ελλάδα και έπειτα, ίσως, σε κάποια άλλη χώρα με αναπτυγμένα βυζαντινολογικά κέντρα. Στις προσωπικές επαφές και την αμοιβαία κατανόηση που εξελίχθηκαν με αυτή την πρακτική, οφείλεται κατά μεγάλο ποσοστό η πρόοδος των βυζαντινών σπουδών στο Βελιγράδι. Σε όλα αυτά ιδιαίτερο ρόλο έχει και το Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών στην Αθήνα.

Προσωπικά, παρόλο που είχα στο Βελιγράδι έναν από τους καλύτερους δασκάλους, μόλις ήρθα στη Ελλάδα, πριν από τριάντα και περισσότερα χρόνια, αισθάνθηκα για πρώτη φορά κάτι που θα μπορούσε να ονομαστεί σφυγμός του Βυζαντίου. Δεν βρίσκω κατάλληλες λέξεις για να υπογραμμίσω πόσο με βοήθησαν οι συναντήσεις με έλληνες δασκάλους, συναδέλφους και φίλους. Στην Αθήνα είχα παρακολουθήσει τα μαθήματα του αείμνηστου Διονυσίου Ζακυθηνού, για να διαμορφώσω τη διατριβή μου επί υψηλίστης βασισιμίας στις πολύτιμες συμβουλές του, ενώ είχα συναντήσεις με διάσημους επιστήμονες όπως οι Αναστάσιος Ορλάνδος, Νικόλαος Τωμαδάκης, Γεώργιος Κόλιας, Λεάνδρος Βρανούσης, Ιωάννης Καραγιαννόπουλος. Βρισκόμουν συχνά σε θέση να ζητήσω επιστημονική και φιλική συμβουλή από τους συναδέλφους, στους οποίους μπορούν σήμερα να βασιστούν, φτάνοντας στην Αθήνα, και οι μαθητές μου· εννοώ τους φίλους †Νίκο Οικονομίδη, Μαρία Πελεκίδου, Σπύρο Τρωϊάνο, Παναγιώτη Βοκοτόπουλο, Λένο Μαυρομάτη, Αθανάσιο Κομίνη, Φλωρεντία Νοταρά, Αθανάσιο Μαρκόπουλο, Κρίτωνα Χρυσοχοϊδίδη, Ελευθερία Παπαγιάννη, Κώστα Πιτσάκη, Τηλέμαχο Λουγγή, Σοφία Καλοπίση, Μαρία Παναγιωτίδη, Ευγενία Δρακοπούλου και πολλούς άλλους, τα ονόματα των οποίων αναφέρονται με σεβασμό στο Βελιγράδι.

Για όλους αυτούς τους λόγους, η τιμή που γίνεται σήμερα σε μένα από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών με την απονομή του τίτλου του επίτιμου διδάκτορα, με συγκινεί βαθύτατα. Την τιμή αυτή αποδέχομαι όχι μόνον ως αναγνώριση της προσφοράς μου στην επιστήμη της Βυζαντινής Ιστορίας, αλλά και ως συμβολική χειρονομία που μαρτυρεί ότι το Βυζάντιο έχει το χάρισμα να μαζεύει γύρω του, ακόμη και σήμερα, ανθρώπους οι οποίοι το λατρεύουν και οι οποίοι αντιλαμβάνονται πόσο επηρεάζει τη ζωή και τον πολιτισμό μας.